

in deze zaak tussen God en dit volk mag niemand zich eigenmachtig en hovaardig mengen. Allen die niet uit Israël zijn, moeten veeleer in Israël het teken zien van de vrijmachtige goddelijke verkiezing en het teken van de algemeen menselijke ongehoorzaamheid. En allen die uit Israël zijn, zullen hun bestemming vinden als zij zich tot de Messias bekeren; dan zal vervuld worden wat de apostel zegt: 'indien de volheid der heidenen zal ingegaan zijn, zó zal geheel Israël zalig worden.'

Daarom houden wij het antisemitisme voor iets veel ernstigers dan een onmenselijke rassenideologie. *Wij houden het voor een van de hardnekkigste en dodelijkste vormen van verzet tegen de heilige en barmhartige God wiens Naam wij belijden.'*

Men kan de vraag stellen of het gepast was, in de zomer van '41, toen de Joden waarlijk al genoeg te dragen hadden, ook nog te betogen dat zij alleen hun 'bestemming' zouden vinden indien zij zich allen tot het Christendom bekeerden; dat Miskotte, Kroon en Koopmans met dat betoog alleen het heil dier Joden op het oog hadden, spreekt overigens vanzelf en in elk geval bevatte hun betoog een afwijzing van het antisemitisme die voor protestantse lezers moeilijk in klemmender bewoordingen gesteld kon worden. Hun geschrift droeg intussen geen kerkelijk-officieel karakter.

Dat laatste nu, was wèl het geval met een 'herderlijke brief' die in september '41 door de hervormde Algemene Synode aan alle kerkeraden toegezonden werd.¹ Deze 'herderlijke brief' die nagenoeg geheel opgesteld was door de al eerder genoemde werkgroep 'Kerk en Overheid', was in zijn afwijzing van totalitaire staat en rassenleer en in zijn onderstreping dat verzet plicht was indien de bijbelse geboden overtreden werden, even duidelijk als de belijdenis *Wat wij wèl en wat wij niet geloven*. De aparte paragraaf evenwel die aan 'Israël' gewijd werd, ademde een andere geest, hetgeen des te tekenender is omdat de opstellers van de 'herderlijke brief' het stuk van Miskotte, Kroon en Koopmans niet alleen gekend maar ook gebruikt hebben: zij hebben er gehele zinnen aan ontleend. Wat zij er *niet* aan ontleenden, was de scherp geformuleerde afwijzing van het antisemitisme; in plaats daarvan kwamen enkele algemeenheden, bijvoorbeeld dat ook ten aanzien van de Joden het gebod gold, 'de naaste lief te hebben als onszelf.' Daarmee was evenwel, zo werd toegevoegd, 'het beslissende ten aanzien van 'het Joodse vraagstuk' . . . nog geenszins gezegd.' Dat 'beslissende' trof men dan in een passage aan die bij wie daartoe geneigd was, een theologisch gefundeerd antisemitisme alleen maar kon versterken: ' . . . Een Jood is een mens uit Israël die Jezus Christus verwerpt. Daarin zijn zij ons een *teken van de menselijke vijandschap tegen het Evangelie* . . . De Jood blijft Jood in de zo bezwaarlijke zin die dit allereerst voor hemzelf heeft, de Jood kan van zich-

¹ Tekst: a.v., p. 44-51.